

Píše Jan Malura

(E*forum, 18. 08. 2021)

Kolem jubilea německé reformace v roce 2017 vzniklo v českém prostředí několik pozoruhodných knih, jejichž záměrem nebylo zkoumat vlastní dějiny reformačního hnutí, ale spíše jeho rezonance či druhý život. Lze k nim volně přiřadit také knížku esejí **Nebe, peklo, poezie**, jejímž východiskem se stal cyklus rozhlasových pořadů, vysílaných Českým rozhlasem Vltava. Autorem většiny textů a koncepce knihy je pražský komparatista a medievista **Matouš Jaluška**, který rovněž doplnil rozhlasové eseje o další statě; dále se na knize podíleli Jana Fantysová Matějková, Martin Pokorný a Daniel Soukup.

Na první pohled a prolistování kniha překvapí tematickou různorodostí a přeskokováním mezi nejrůznějšími obdobími literárních dějin. Prvotním záměrem, jak nám sděluje úvod, bylo dívat se na reformaci z hlediska dvou emocí, naděje a zoufalství, a dvou míst, nebe a pekla. Co přesně má čtenář od knihy očekávat, se však dozvíme až na začátku první kapitoly, kde se konstatuje, že svazek bude „prezentovat reformaci jako fenomén přesahující Luthera v prostoru i v čase (oběma směry)“ a zároveň jako nástroj „k uchopení jiných věcí, konkrétně ke čtení literatury“ (s. 13).

První část knihy (*Slova*) se věnuje literatuře a řeči v krizové situaci a odráží se od výkladů Jakubovy epištoly, biblického textu, který je chápán především jako zdůraznění moci slova. Lidská řeč je v dalším výkladu spojována zejména s modlitbou. Tyto teze se poté rozvíjí dosti překvapivě prostřednictvím tzv. *Sborníku hraběte Baworowského* ze druhé poloviny 15. století, sdružujícího několik středověkých textů. M. Jaluška se tu hlásí k tzv. nové filologii, přenášející zvýšenou pozornost k rukopisným souborům a jejich kompozici na úkor samostatně pojímaných, z kontextu vytržených děl, a zároveň k tezi, podle níž lze na první pohled světské texty číst také religiozním prizmatem. Nepopírám, že takový pohled může být v lecčems produktivní a že předložená interpretace nabízí několik zajímavých postřehů, ale spojení celého výkladu s kontextem luteránské reformace a jejím pojetím slova a modlitebního volání se mi jeví jako dosti volná asociace. V případě eposu *Vévoda Arnošt* lze jistě poukazovat na hrdinovu víru a jeho schopnost „vtáhnout modlitbou Boha do nejrůznějších světských nesnází“ (s. 62), ale to jsou spíše univerzální, archetypální situace, jichž bychom našli ve středověké hagiografické i románové literatuře celou řadu. Za adekvátnější lze v kapitole o slovu považovat přístupy k textům, které reformaci následují, i když se jí příliš nevzdalují. V *Historii doktora Johana Fausta* nepropadá hlavní postava peklu jakožto člověk prahnoucí po moci, ale podle nabízené interpretace je slabochem, který se není schopen vzbouřit proti svému slovu, jímž se

odevzdal do moci ďábla. Tato „bezmoc člověka vůči jeho vlastní promluvě“ mu brání oddat se autoritě oživujícího slova Božího (s. 73). Pointou tohoto výkladu je trefná formulace, podle níž se Faust „nakonec stává příběhem o promarnění reformace“ (s. 80). Oprávněné je jistě také chápání Robinsona Crusoa coby vzorového literárního modlitebníka, který se „modlí a pracuje, aby přežil“ (s. 85).

Také v dalších kapitolách (*Pekla, Ráje*) lze některá přesahování považovat za inspirativní myšlenkový impulz (dantovský esej *Vzhůru srdce*), jiné působí rozpačitě jako volné, až lehkovážné spojnice. Elegantní středověká moteta Guillaume de Machaut nabízejí nadčasová témata a běžné topoty jako utrpení z lásky, naděje v Bohu či vrtkavost pozemské existence, které však nejsou přesvědčivěji vztaženy k reformačním idejím. Ke slovu se dostává i Lorca a jeho „volání z hlubokosti“, pasáž z Molièrovy hry *Měšťák šlechticem*, dvě básně Miroslava Krleži. Rovněž v nich jde spíše o vzdálená spojení s reformací, o dílčí zmínky, kuriozity, ne zásadní, klíčové vazby.

Kniha zřejmě záměrně nepřihlíží k mnoha historickým souvislostem a k žánrově-tematickému vývoji literatury protestantských okruhů. V zajímavě vymezené stati *Spása hmoty* se píše o šlechtění a tříbení i dalších alchymistických obrazech a zároveň o genderových otázkách. Všechna tato témata podle mé zkušenosti úzce souvisejí s literární tvorbou pietismu, tj. s hnutím, jež bylo součástí luteránské reformace, ale kladlo zvláštní důraz na niterné prožívání a vyjadřování víry, spojené s osobním znovuzrozením. Pietistická hymnografie v sobě slučuje alchymistickou metaforiku ohně a tavení se specifickou stylizací lyrických mluvčích, zahrnujících ženské, dětské i androgynní subjekty. Pietismus se však v knize překvapivě vůbec nezmiňuje. M. Jaluška se zaměřuje na píseň *Mag ich Unglück nicht widerstand* připisovanou Marii Uherské, kterou však lze těžko interpretovat jako „obraz vdovské a mateřské moci spojené s trýzní uprostřed reformace“ (s. 157), píseň má totiž běžnou, genderově nezabarvenou stylizaci protestantských písní do podoby osobního lamentu s ohlasy starozákonní poezie. Pokud by autoři ovšem vzali v úvahu aktivity pietistů, zejména těch spojených s Ochranovem, mohli by právě zde zahlédnout, jak se v rámci luteránské reformace silně dostává ke slovu literární tvořivost laiků včetně žen a zároveň s ní též milostně-náboženská mystická mluva. Její vypjaté polohy pak překračují luteránskou ortodoxii a směřují k náboženskému nonkonformismu. Napětí mezi dogmatem a jeho přesahováním, resp. mezi věroukou a básnickou řečí se mi pro interpretaci vztahu literatury a reformace jeví celkově jako velmi produktivní, a to i na poli literatury novější.

Recenzovaná kniha se však vydává jinou cestou, než jakou představuje analýza literárních děl vyrůstajících přímo z reformační tradice. Její východisko, tedy dílo samého Martina Luthera, tu nicméně nestojí na okraji zájmu, zejména M. Jaluška se na různých místech svých esejů snaží zhuštěně a se znalostí sekundární literatury postihnout klíčové ideje Lutherových děl. Trefně pojmenovává kupříkladu „teologii sestupování“, která nevyzývá k napodobování Ježíše, ale k „pouhému“ pochopení aktu sestoupení Boha mezi lidi. V souvislosti s duchovními písněmi poznamenává, že

wittenberský reformátor má potřebu neustále připomínat „změnu situace“, tj. vypjatý okamžik spásy, jakýsi „výskok od hranice vnějších temnot směrem k Bohu“ (s. 174). Všímá si mnoha paradoxů Lutherova myšlení, v němž je křesťan současně ospravedlněným i hříšníkem: „Luther má ve velké oblibě jevy, které se dějí zároveň, působí spolu, i když jsou si navzájem protikladné“ (s. 152). Takto není pro nikoho žádná z cest uzavřena a právě toto můžeme chápat jako specifické dědictví reformace: „Ke spáse lze dojít a do přepevného hradu vstoupit za sebe sama, ve vlastní osobě. Brána je otevřená i pro milovníky piva a antisemity (tak se nám v některých svých textech jeví Luther)“ (s. 181).

Rozumím snaze M. Jalušky a jeho kolegů uvažovat o minulých věcech spíše živým než umrtvujícím způsobem. Celou knihu tak chápu rovněž jako pokus o rehabilitaci esejistického psaní o literatuře, které se bohužel z literárních studií v poslední době vytrácí. Myslím, že toto je cesta, jak přemýšlet o některých tématech, vracet je do hry a zároveň překračovat úzké národní rámce. Jde však o cestu náročnou, schůdnou jen pro některé. A rozumím také potřebě psát spíše o věcech živých než mrtvých. Vnímám však zároveň limity tohoto přístupu, jenž může vést k rozptýleným reflexím okrajů, při nichž mohou podstatné věci zůstat mimo obzor...

Matouš Jaluška (ed.): *Nebe, peklo, poezie. Reformace z různých stran*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2019, 198 s.

www.ipsl.cz